

ДІАЛЕКТНІ ТЕКСТИ ЗАКОРДОННИХ УКРАЇНЦІВ ЯК ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ЕТНОГРАФІЧНИХ СТУДІЙ

Юрій Бідношя

УДК 801.8+81'282.4(498+437.6+438=161.2)

Протягом 1998–2007 років зарубіжні й українські діалектологи видали чотири великі збірники діалектних текстів автохтонного українського населення Румунії, Словаччини та Польщі (записи 1959–2006 років, загальний обсяг — 1213 сторінок транскрипції). У статті розглянуто методологічні особливості цих збірок та можливість їх використання як джерельної бази для етнографічних студій.

Ключові слова: діалектна текстологія, автохтонні українці за кордоном, етнографічні студії.

Over the period of 1998–2007 the foreign and domestic Ukrainian dialectologists have issued four large collections of the dialect texts (recorded within 1956–2006, with transcribed 1213 pages of total amount) of indigenous Ukrainian population in Romania, Slovakia and Poland. The article considers the methodological peculiarities of these books and the opportunity of using it as a source for the ethnographic studies.

Keywords: dialectal textography, indigenous Ukrainians abroad, ethnographic studies.

Сучасні гуманітарні дослідження характеризуються міждисциплінарністю; академік М. Толстой ще 1983 року зауважував: «Логічний шлях розвитку сучасної діалектології основних європейських мов веде до повернення науки про народні говірки в лоно етнографії (та історії народної культури), у надрах якої ця наука зароджувалася й розвивалася перший час. Унаслідок більш ніж сторічного періоду віддалення діалектології від етнографії і потім відносно швидкого нового зближення з нею була вироблена низка надійних методів, послідовне й комплексне застосування яких приводить до значних наукових результатів [21, с. 27].

Дедалі очевиднішим стає значення діалектних текстів як універсального первинного джерела, що дозволяє описувати діалектні системи на різних мовних рівнях. У національних діалектологічних школах ставиться завдання створення корпусів діалектних текстів, при цьому важливе значення мають не тільки мережі населених пунктів, обсяг записів, уніфікація транскрипції, способи передачі полілогів та інші технічні питання, але й тематика. В опублікованих збірниках східнослов'янських діалектних текстів представлені переважно: 1) автобіографічні нарративи діалектоносіїв, розповіді про історію

села, війни тощо; 2) розповіді на етнографічні теми (про весілля, хрестини, похорони, розваги молоді тощо); 3) фольклорні тексти (казки, легенди, пісні). Отже, діалектна текстологія тісно пов'язана з етнографією, фольклористикою, а також з міждисциплінарним напрямом «усної історії».

У сучасних умовах, коли нівелюються говірки й традиційна селянська культура, гостро постає питання про дослідницькі методи, які б дали змогу зафіксувати максимальну кількість інформації від старшого покоління діалектоносіїв. Одним з таких методів може бути запис діалектних текстів за етнолінгвістичними програмами [5].

За нашими спостереженнями, запис діалектних текстів за етнолінгвістичними програмами має певні переваги: 1) у перших контактах з дослідниками інформатори спокійніше сприймають розмови на «неособисті» етнолінгвістичні теми; 2) питання про традиційну селянську культуру допомагають діалектоносіям активізувати (пригадати) застарілу лексику; 3) такі тексти можуть бути первинним джерелом не тільки для діалектологічних досліджень, але й для етнографічних та фольклористичних; 4) тексти зіставні з матеріалами, записаними за тими ж програмами на інших територіях; 5) формується відносно повний

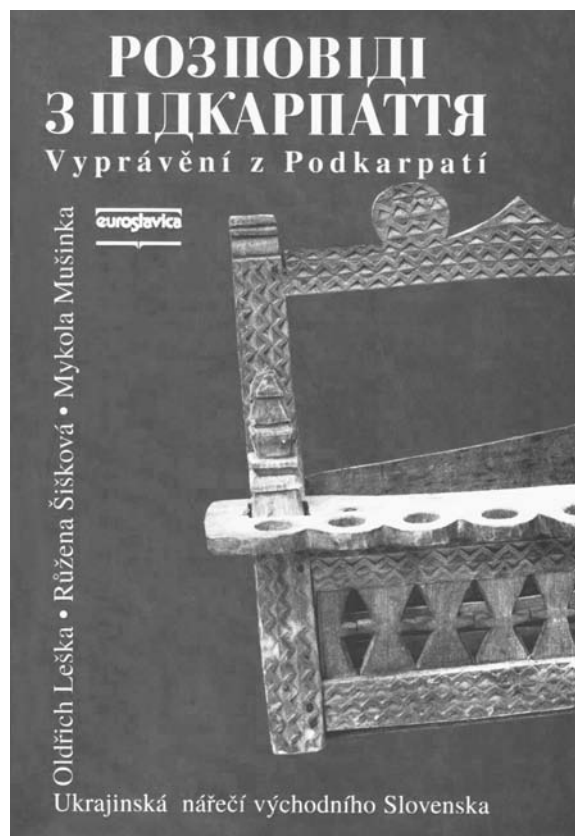
образ локальної («діалектної») форми традиційної народної культури.

Першочергова фіксація діалектного текстового матеріалу потрібна там, де руйнування діалектного континууму відбувається особливо інтенсивно, наприклад, унаслідок поглинання сіл мегаполісами, евакуації мешканців із екологічно небезпечних зон тощо. Безперечно, до найбільш загрожених належать і говірки зарубіжних українців, оскільки практично у всіх сусідніх країнах умови для збереження українцями своєї мови та традиційної культури залишаються несприятливими [9, 10, 14, 16, 18, 20, 24].

За період від 1996 року українська діалектна текстографія збагатилася кількома вагомими працями (детальніше див. у нашому огляді [7]). Серед них чи не найпомітніше місце посідають діалектні тексти, записані від українців-автохтонів, що живуть на землях своїх предків за межами державних кордонів України: у Польщі, Словаччині та Румунії [3, 12, 15, 29].

Діалектні текстографічні видання важливі не тільки для лінгвістики. Скажімо, для широкого кола читачів (навіть для політиків!) призначені численні збірники польських діалектних текстів зі «східних кресів». Упорядники одного з таких збірників, де представлено польські говірки в Литві, пояснюють: «Діалектний матеріал [...] є також документом, що засвідчує збереження польської мови серед сільського населення та її територіальну варіативність [...]. Тексти призначені не тільки для мовознавців, вони можуть бути використані істориками, етнографами, соціологами і навіть політиками. Тому тут застосовано спрощену транскрипцію, щоб, з одного боку, полегшити нелінгвістам читання тексту, з другого, щоб вимова інформаторів була збережена достатньо точно» [25, с. 5–6].

У цій статті розглянуто збірники діалектних текстів закордонних українців у записах 1959–2006 років та можливість їх використання в етнографічних студіях.

1

У 1998 році у видавництві «Euroslavica» коштом Української Академії Мистецтв і Наук у США вийшла збірка **«Розповіді з Підкарпаття. Українські говірки східної Словаччини»**, авторами якої є відомі дослідники Олдржих Лешка, Ружена Шишкова та Микола Мушинка. У книзі представлено транскрибовані тексти вибраних записів з магнітофонного архіву Слов'янського Інституту Академії наук Чеської Республіки в Празі. О. Лешка в передмові зазначає: «Записи виникали поступово під час польових експедицій, які досліджували українські діалекти східної Словаччини. Я започаткував ці дослідження в Академії наук — з благословення проф. Івана Панькевича — в червні 1957 року. [...] Метою нашої праці мав бути ґрунтовний опис українського етносу — передусім з мовного боку — в цілій області лемківських діалектів (за характеристичним «лем»), які видалися щонайdaleше на захід. У другій половині 60-х років почато монографічне опрацювання матеріалів; не ми були винні в тому, що праця не дуже посу-

нулася вперед. Дві монографії, які продумано і розпочато наприкінці 60-х років і закінчено на початку 70-х років (про село Ублю та нині затоплену Звалу), стали лебединою піснею українських студій в Академії; з україністики після 1968 року на певний час залишилася тільки лексикографія» [12, с. XI].

У книзі наведено тексти говірок з таких дев'яти українських сіл Східної Словаччини: Убля, Новоселиця, Улічне Криве, Ковбасов, Руніна, Звала, Нижня Яблінка, Маківці, Міроля. Окремі говірки представлені детально (наприклад, Ковбасов — с. 93–189), інші — кількома невеликими текстами (Нижня Яблінка — с. 202–205). Роки записів — 1959–1971. Загальний обсяг транскрибованих текстів — 240 сторінок. Використано детальну фонетичну транскрипцію на основі латинки. «Змістовий індекс» показує тематику розповідей: люди та села, місцева управа, звичаї та обряди, одяг, страви, тварини, домашнє господарство, рослини й польові роботи, важливі моменти життя (цікаві випадки, життя і праця на чужині, подорожі за кордон, небезпечні пригоди, дві світові війни, важкі повоєнні роки), казки, пісні. У текстах коментуються іншомовні вкраплення (угорською, словацькою, чеською, німецькою та іншими мовами), у кінці книги подано «Список діалектних слів, словакізмів та богемізмів» [12, с. 314–320].

У передмові так описано характер оповідей: «З текстів, які тут друкуються, промовляють до нас голоси оповідачів, їхні згадки ведуть нас у минуле, нерідко в часи Ференц Йошка [імператора Франца-Йосипа. — Ю. Б.]... Ми бачимо світ очима нашого супутника, з ним ми газдуємо, з ним вирушаємо на чужину в пошуках роботи, зазнаємо тягарів війни, губимося в непевностях життя, відчуваємо розпад його світу в часах найновіших, захоплюємося його наполегливістю та спритністю, з якою знаходить собі місце в нових обставинах. Речі та події цікавлять нас завдяки точці зору нашого супутника, і тому ми не уникаємо тематичних повторень; чи може, наприклад, селянська

жінка в думках не поринути в часи, коли зимою ходила на вечурки...» [12, с. XII].

Для кращої орієнтації читача в річному та життєвому циклах як додаток надруковано статтю М. Мушинки «Від маминого молока до гробової дошки: сімейно-побутові обряди русинів-українців Словаччини» [12, с. 291–312]. Уміщено також підбірку з 22 фотографій етнографічного змісту: інтер'єр хижі, кросна, віз, весілля, похорон тощо.

Наводимо зразки текстів з книги «Розповіді з Підкарпаття. Українські говірки східної Словаччини» у спрощеній транслітерації на основі української кирилиці:

[Їжа на Святий вечір]

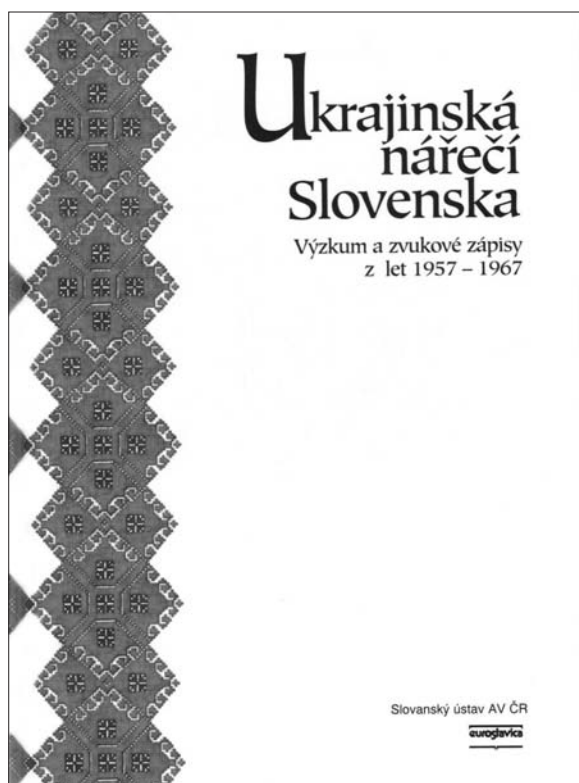
на сятий вешюр то не било їншакого їдіння лем яг вже спеклі крашюн ('обрядовий хліб') / до того крашюна запхав там енної цїбішя ('зубок') шесноку і фалатчя ('шматок') крумпля ('картоплі') на середіні // а кеть ('якщо') ші дахто ('хтось') дашо ('щось') знав ворожиті та ші такої маленької фляшечка ('пляшечку') а до того фляшчяті мет / а до того запхав до крашюна // но а тото са там упекло в тум крашюні тот шяснок і тот мет с тим фляшчятом / то са впекло тай вже винялі // но але тод мед лем ('лише') са прїдавав так / же кеть дашо дакого боліло в гиртані / та тото вже пак мастілі тим медом коло шиї // но а вже їсті / та наварілі фасолі та капусту та пероги ('вареники') тоти / все / жеби марга ('худоба') біла тушьна ('вгодована') // (Село Новоселиця, записано 1959 р., розповідала жінка 1907 р. н.) [12, с. 26].

[«Офірна коза»]

преклїче мене другий день — «подь / неборе / жена вмерать» — «та шо юй є?» — «пропав би тіфуз ('проклятий тиф') вже єй їмів» — «йой біда» — а то зме са кумалі ('ми кумували') — «слава їсусу хрісту» — а вна бувала в такуї малуї хисьці ('хатинці') там де теперька склад месний народний вібор ('комітет, рада') має — і шо зробіті // прїйду: «слава їсусу хрісту!» — «слава навікі!» — «шо є з вамі / кумо? — «кумчу / я вмераю» — «та шо / шо зробіті / чїм вам помочі?» — «зарі-

ште одну козу» — думав сі / йой боже муї / тать кози кутьні / жена із горячки бісидує до блуду (*марить*) — «кумчу...» — пушов-ем на двур роздумав сі а што ввойду зазь до хиш — вна зазь лем (*лише*) тото: «заріште козу» — прішов-ем треті рас — «ші (*ше*) сьте не зарізали козу?» — «та ші / кумчо / ніт // та котру різати? як юї мено?» — «таґ і так» — міхало кочан / кеби здорув / с косов (*косою*) перерізвав / дарьмо / же недільна біла / перерізвав козі гартань і дав до порятку // гварідь (*каже*) мі дас тиждень: «бодай-есьте здорові билі / бо була-м вмерла / ке (*якби*) біла не тута коза... (Село Ковбасов, записано 1962 р., розповідав чоловік 1899 р. н.) [12, с. 113].

За сім років вийшов своєрідний додаток до збірника українських діалектних текстів зі Східної Словаччини — книга Ружени Шишкової, Миколи Мушинки та Олександра Мушинки «*Ukrajinská nářečí Slovenska. Výzkum a zvukové zápisy z let 1957–1967*» («Українські говірки Словаччини. Дослідження та аудіозаписи 1957–1967 років» (Прага, 2005). Це опис комплекту компакт-дисків, де

представлено записи з магнітофонного архіву Слов'янського Інституту Академії наук Чеської Республіки в Празі. «Звуковий матеріал з експедицій до 52 населених пунктів східної Словаччини був записаний на магнітофонних стрічках, які в наші дні поступово втрачають свою якість. Завдяки грантовому проекту GA ČR цей матеріал було оцифровано, і так виник унікальний комплект з 91 компакт-диска з детальним змістом кожного окремого диска» [27, с. 7]. У книзі вміщено статтю Р. Шишкової «Дослідження південнокарпатської діалектної зони в чеській україністиці» (с. 9–34), статтю М. Мушинки «Українська етнічна спільнота східної Словаччини та її особливості» (с. 35–70), інформацію про представлені в діалектних записах населені пункти (М. Мушинка, О. Мушинка, с. 71–86), детальний темарій (Р. Шишкова, с. 87–143), реєстр слів (Р. Шишкова, с. 144–174) та карту. На доданому компакт-диску вміщено 16 зразків записів. Увесь комплект з 91 компакт-диска зберігається в Слов'янському Інституті Академії наук Чеської Республіки в Празі, його копії — в Архіві Академії наук Чеської Республіки, а також у Музеї українсько-русинської культури у Свиднику [27, с. 7].

Р. Шишкова наголошує на важливості представленого на компакт-дисках діалектного матеріалу для етнографічних та історичних досліджень: «Так само як етнологічні праці часто пропонують цікавий діалектологічний матеріал, наші тексти містять багато етнографічного матеріалу (детальний опис чоловічого й жіночого одягу з описом технології його виготовлення включно з назвами окремих частин і етапів шиття одягу, тканиня, виготовлення полотна, детальні описи чоловічих і жіночих польових робіт і відповідних знарядь, опис праці й інструменти лісорубів, столярів, колісників, ковалів та інших ремісників, і це все для порівняння у багатьох населених пунктах). З фольклорного багатства дослідженого терену записано обрядові тексти та святкові й побутові пісні, способи лікування й замовляння окремих хвороб, дитячі ігри та розваги молоді, як вони

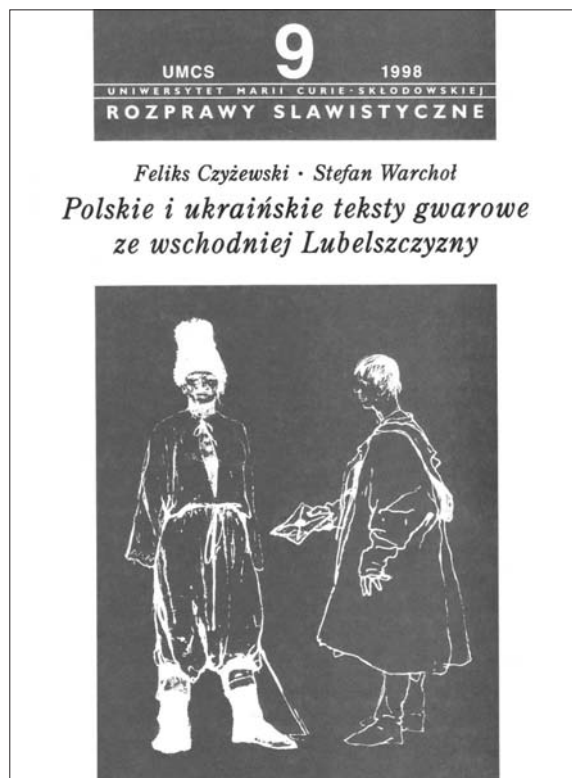
виступають у річному землеробському циклі. Багаторазово повторюються розповіді про весілля, народження дітей, похорон та церковні свята, з якими пов'язано багато давніх звичаїв. [...] Зібрані тексти, крім усього іншого, могли б стати живим джерелом для складання хроніки української етнічної спільноти східної Словаччини з кінця ХІХ століття (найстарші інформатори ще слухали розповіді своїх дідів про скасування кріпацтва) до 70-х років ХХ століття» [27, с. 23–24].

2

У 1998 році в серії «Rozprawy slawistyczne» Університету Марії Кюрі-Скłodовської (UMCS, Люблін) вийшла книга Стефана Вархола і Фелікса Чижевського «**Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny**» («Польські та українські діалектні тексти зі східної Люблінщини»). У вступі автори пишуть: «Метою пропонованої збірки є документація стану мовлення двомовного автохтонного населення східної Люблінщини» [29, с. V]. Представлено польські та українські говірки 29 сіл; записи переважно 1984–1987 років; транскрипція на основі латинки, єдина для польських і українських діалектних текстів; загальний обсяг українських транскрибованих текстів – 197 сторінок.

У детальному вступі автори подають інформацію про історію, міжнаціональні та міжмовні стосунки на Східній Люблінщині, стан досліджень говірок, найважливіші діалектні риси, мережу населених пунктів, критерії підбору інформаторів, засади транскрипції тощо [29, с. V–XLIII]. На 12 картах представлено історичну й мовну інформацію [29, с. XLVII–LXX].

На досліджуваному терені українські говірки належать до північного та південно-західного наріч (розділяються приблизно по лінії Грубешів – Грабовець). З півночі на південь представлено такі українські говірки: 1) підляські; 2) перехідні від північних до південних; 3) волинські; 4) наддністрянські; 5) надсянські [29, с. XXXV].

Тематику текстів автори визначають так: «Зміст текстів пов'язаний із давньою матеріальною та духовною культурою селян. Тут уміщено тексти про тваринництво, землеробство, страви та їх приготування, транспорт і комунікацію, будівництво, вирощування льону, конопель та обробку волокна. Велику групу становлять тексти, пов'язані з календарною обрядовістю, насамперед зі святами Різдва та Великодня, а також із родинною обрядовістю, переважно з весільними звичаями. Певна група представлених у збірці текстів стосується гігієни, догляду за немовлятами, атмосферних явищ. Ще одна група матеріалів – це тексти, тематикою яких є давні народні вірування, переважно демонологічні» [29, с. XLI–XLII].

Видання вирізняється ретельно опрацьованим науковим апаратом. До кожного населеного пункту наведено докладну історичну інформацію, до всіх текстів – детальні посторінкові коментарі. Уміщено словнички малозрозумілих слів (окремо для польської [29, с. 397–419] та української [29, с. 420–448] мов), бібліографію, індекси вжитих у текстах діалектних слів.

Наводимо зразки українських текстів з книги «Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny» у спрощеній транслітерації на основі української кирилиці:

【«Щирий піст»】

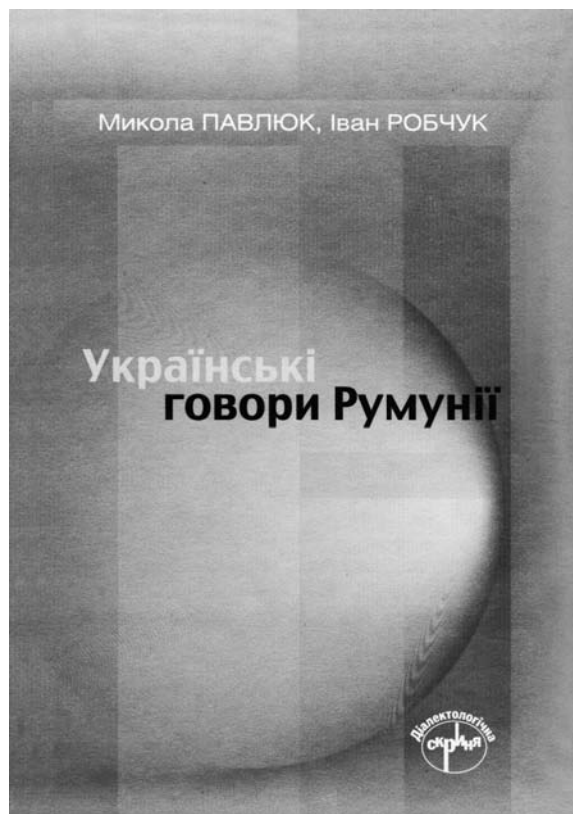
но / як вилигдєнь // находить вилигдєнь /
перед великудньом // то вже як пост //
то вже ани діти / ани старії / нихто ни має
права їсти // ани з мулуком / ани с салом //
цілий пост / тільки льон крутять / і сімне
виртять // і с того сімня роблять мулуко //
бо мулука бронь боже // щирий пост був //
тільки вже на вербницю // то вже дадуть діт-
кам мулука // там чьи з мулуком зварять // а
так щирий піст // щирий пост цілий пост //
сахрані бог жеби хто взяв до губи / бо гріх не-
отпущоний буде // (Село Кобиляни, записа-
но в листопаді 1984 р., інформатор Євгенія
Новицька, 63 роки, православна, двомовна,
перша мова — українська) [27, с. 30].

【Одяг покійного】

бо ш бувало навет як чулувік умре / то
сурочки купчії ни купивали // тільки... таке
свєї руботи ф сурочках с такими кумірцями /
пуд боруду // коло рук // і ф такеї... такеї...
сурочка на верха / а ганавици ('штани') пут
спит // і такею / о / крайкію ('оздобленим
паском') червонию путпасани // і такі чобути
с хулевами // і так кулись вберали // вже на
вечни отпочинок // (Село Жуків, записано
1985 р., інформатор Целіна Костюк, 71 рік,
католичка, двомовна, перша мова — україн-
ська) [27, с. 160].

3

У 2003 році вийшла книга «Українські гово-
ри Румунії. Діалектні тексти» [15], що є ре-
зультатом довголітньої наукової співпраці між
двома дослідниками-мовознавцями — Іваном
Робчуком (Інститут лінгвістики імені Йоргу
Йордана Румунської Академії) та Миколою
Павлюком (Торонтський університет). Книга
є спільним виданням Канадського інституту
українських студій, Наукового товариства іме-
ні Шевченка в Америці та Інституту україно-
знавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

У першій частині «Загальна характеристика українських говорів Румунії» [15, с. 17–104] автори висвітлюють питання структури говірок, пропонують їх класифікацію, з'ясовують їх місце серед інших українських говорів та української літературної мови.

Українське населення в Румунії проживає окремими групами в Сучавській, Марамороській, Банатській та Добруджанській областях. Найдавнішими українськими поселеннями в Румунії є українські осередки на Мараморощині — їх згадки датуються XIV ст. Про українське населення на півночі Молдови вперше згадується на початку XV ст., гуцули на Мараморощині й Сучавщині згадуються в документах XVII ст. Проникнення українського населення в Добруджанську область пов'язане зі скасуванням Запорізької Січі в 1775 році. Крім згаданих областей, українці проживають і в кількох банатських селах (з кінця XIX ст.); більшість українців Банату прийшла із Закарпаття й лише частина з Галичини [15, с. 19–21].

За своїми фонетичними, морфологічними, синтаксичними та лексичними особливос-

тями українські говірки на території Румунії належать до двох наріч української мови: південно-західного (Мараморощина, Банат, Сучавщина) та південно-східного (Добруджа). Південно-західні говірки представлені трьома діалектними групами: 1) закарпатською (Мараморощина, Банат); 2) гуцульською (Мараморощина, Сучавщина, частково в селі Корнецул-Банат в Банатській області); 3) буковинською (Сучавщина). М. Павлюк та І. Робчук зазначають: «У деяких селах Сучавської області гуцульські та буковинські говірки взаємно переплетені, створюючи, таким чином, групу змішаних говірок, які ми назвали буковинсько-гуцульськими» [15, с. 25].

До південно-східного наріччя належать лише говірки Добруджі. Їх характер зумовлений неоднорідним походженням населення, яке прибуло в Добруджу після ліквідації Запорізької Січі (1775 р.). Населення Запорізької Січі в переважній більшості походило із Середньої Наддніпряни й лише невелика частина з Поділля. Автори доходять висновку: «Отже, з лінгвістичної точки зору українські говірки Добруджі відносяться до групи степових говірок південно-східного наріччя з деяким впливом південно-західного. Ось чому українські говірки Добруджі слід вважати перехідними говірками від південно-східних до південно-західних, в основі яких лежить південно-східний діалект» [15, с. 25].

У галузі лексики досліджуваних українських говірок автори відзначають інтенсивний вплив румунської мови. Вони також «характеризуються значною кількістю мадярських, німецьких польських, російських, турецьких та болгарських запозичень» [15, с. 99]. У закарпатських говірках серед запозичень переважають мадяризми, менше — германізми; у гуцульських і буковинських говірках особливо помітний вплив германізмів, менше — полонізмів і мадяризмів; у говірках степового типу — русизми, менше — тюркізми і болгаризми.

Основу книги І. Робчука та М. Павлюка становить її друга частина «Діалектні тексти», яка охоплює матеріал з 32 українських насе-

лених пунктів. Тут представлено 527 сторінок транскрибованих текстів [15, с. 105–632] та детально опрацьований словник до них [15, с. 633–718]; використано транскрипцію Б. Ларіна, уміщену в «Програмі для збирання матеріалів до Діалектологічного атласу української мови» (К., 1949, с. 94–101), модифіковану 26 додатковими буквами і діакритичними знаками. Джерелом для цієї частини книги послужили магнітофонні записи суцільного діалектного мовлення, зроблені впродовж 1962–1965 років науковими співробітниками Інституту лінгвістики імені Йоргу Йордана Румунської Академії І. Робчуком, К. Ґегушем, Г. Болоканом та В. Ністореску; у збиранні матеріалів брали участь і викладачі Бухарестського університету М. Павлюк та І. Ребушапка. Представлено також записи 1974 року із села Луг на Мараморощині [15, с. 203–246]. Транскрибування текстів та інтерпретація матеріалу належать авторам книги — М. Павлюку та І. Робчуку.

З української частини «Фонограмного архіву слов'янських говірок Румунії» для публікації відібрано матеріали від 81 особи (41 чоловік, 40 жінок), «особливу увагу приділено інформаторам старшого покоління, оскільки їхня мова краще відбиває давнішу структуру говірок, а також традиції, звичаї і виробничі процеси, що виходять з ужитку або є специфічними для обстежуваних областей» [15, с. 103]. Водночас представлено значну кількість текстів від інформаторів середнього й молодшого віку; цим ставилося завдання відбити мовну диференціацію різних поколінь.

Автори зазначають: «Тексти подають цінкві дані як для діалектології, так і для соціолінгвістичних, етнографічних і фольклорних студій. Отже, книга корисна не тільки мовознавцям, а й спеціалістам суміжних дисциплін» [15, с. 10].

Наводимо зразки текстів з книги «Українські говори Румунії. Діалектні тексти».

Записи текстів із Мараморощини

Навроки. Є порас ('інколи'), што є битежна ('хвора') дитина, або што. Та й наші

люди ще вірують у того, што зурочило, стало з оч. Та й виттак кличут якус бабу, би гасила див'ятки. Возьмут у удну бляхучку води та й виттак ідут до шпора ('плити') та гасят углі. Гасят див'їть углю. Та й кажут так: не один, не два, не три, дов див'ять лічат. Та й виттак перихрестят воду, коли готово, та й стане угле одно вдолину ('донизу'), а друге горі. Та й виттак кажут так, што тото, што встане горі, тото сут ('е') вит чоловіка, а тото, што вдолину — тото вит жінки. Та втак ідут та дадут дитині в рот та обмиют дитину та й виттак ідут та вержут ('кидають') через хату, через дах. (Село Русково, записано 4 жовтня 1963 року; інформатор Николайчук Ярина, 47 років) [15, с. 154].

Б. Записи текстів із Банату

Плетіння вінків. Вінок молодому сьби плете из бервінку наокруг шьипки. Вплети сьби так натрої бервінок, втак листки та так, аби сьби сьбигло наокруг шьипки. Там єму прищеп'ють ци іглов, нитков там прив'їжут. Та й є такі копчі, там му прикопчают, а молоді тоже, як она собі там волосє складет тоже так. І там май маленький віночок ізверхи тоже ї вплете сьби так та й прикладут ї там вінок та й яку косицю, молодому тоже косицю покласти на груди, шоби пізнати го, шо він молодий. (Село Корнуцел-Банат, записано 3 листопада 1963 р., інформатор Гуменюк Іван, 42 років) [15, с. 335–336].

В. Записи текстів із Сучавщини

Храм церкви. Приготов'ємо місіць навперед, ми робимо собі горівку. Купуємо муку, пристараємо так, шо до тої днини ми маємо всього — всьо шо нам треба. Та й днину, два дни навперед робимо прижитури ('містечка') першої днини, робимо прижитури на другу днину. На третю печімо баби, мньисо приготовльємо, полумиски — всьо шо нам треба, ек приходе котрої днини храм, у нигілю, ци в понегінок, ци в вівторок, ци ек є. То іде нарід до церкви дес так, коли віходи в дванацц'яті годині с церкви, зачінає, віходе

музика, іде до каміну ('будинку культури') ци дес на тирину ('на вулиці, просто неба'), на зарінок ('пасовисько на березі річки'), на толоку таку велику. Та й ми кличемо днину, два дни наперед на храм народ, шоби прихो-див. Та й знаймо ци приходе, ци ні приходе. Та й скоро повиходе с церкви, музика ек іде, зачінают си сходиті. Варимо голупці, дзьиму ('курячий суп'), фріптуру ('смажене м'ясо, печеня') робимо — всьике: прижитури, та й си сходи, сїдают за стів; сип'ю на стів, кладу їсти, питі. Приходе музика до хаті, грає. Поза тим ідемо на стринсуру ('розваги') данцувати. (Село Мелешівці, записано 3 листопада 1963 р., інформатор Маскал Родіка, 39 років) [15, с. 484].

Г. Записи текстів із Добруджі

Про створення села. Наш дід ше називався Микита Кощик і він, як то раньче було, із Русії тікали. Там була панщина, а вони утікали у... ліберно ('вільно') у нас, а вни у Турещину тікали через Дунай, перейшов — уже тут живе. Найшли слободу і тут було татари, сила була руських, а було. Вони найшли тут добру жисть і давай жить; а тут фаміліїв десіть, п'ятнацїть — больше не було. Один дід Артем був, а то був Голуб, а то був Микита, а то був такий, а то був такий — та й їх собралося тут і село зробили. А тепер уже наші діди, ті повмерали, а наш батько жив аж до сорок дев'ятого года. Він мав дев'яносто год та помер, а тут родився. (Село Гамчарка, записано 1962 р., інформатор Ковалів Николай, 68 років) [15, с. 628–629].

4

Вихід збірника діалектних текстів «Голоси з Підляшшя» [3] у 2007 році став важливою подією не тільки в слов'янській діалектології, а й у культурному житті українців Підляшшя. Автором книги є один із провідних діалектологів України професор Григорій Аркушин, керівник Ономастико-діалектологічної лабораторії Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк). Західнополіський

говір, до якого належать і північнопідляські говірки, є рідним для вченого, тож перебуває в центрі його наукових зацікавлень. Саме на матеріалі цього говору дослідник опублікував праці з мисливської лексики, аргі жebraків, молодіжного жаргону, малих фольклорних жанрів, евфемізмів, здійснив ґрунтовний опис іменного словотвору, уклав двотомний діалектний словник з реєстром 13 тис. слів; на особливу увагу заслуговує монографічний опис говірки рідного села (детальніше див. [6]).

Як пише автор у передмові, ідея створення збірника підляських діалектних текстів виникла в розмовах з відомим діалектологом Я. Закревською ще в 1997 році, під час діалектологічної експедиції на Північне Підляшшя студентів Університету Марії Кюрі-Скловської (UMCS, Люблін) та Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк). Відтоді з кожною поїздкою на Підляшшя збагачувалася фонотека, збільшувалася мережа обстежених говірок. Доброю ознакою нових часів стала підтримка наукового проекту українського дослідника польською Касою ім. Ю. Мяновського, а також тісна співпраця з польськими науковця-

ми, зокрема з керівником Закладу української філології UMCS професором Ф. Чижевським (співавтором уже розглянутого видання «Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny»).

У збірнику вміщено тексти із 35 населених пунктів Північного й Південного Підляшшя, записані впродовж 1997–2006 років. Розповіді діалектоносіїв наведено прийнятою в українській діалектології фонетичною транскрипцією (загальний обсяг – 249 с.), що дозволяє ефективніше представити українські підляські говірки в контексті «Атласу української мови» (Київ, т. 1–3, 1984–2001) та загальноукраїнському збірникові діалектних текстів «Говори української мови» (Київ, 1977). Надруковані детальною фонетичною транскрипцією говіркові тексти вільно читати може лише той, хто має фахову лінгвістичну підготовку, а тому цікаві й змістовні розповіді діалектоносіїв часто лишуються малозрозумілими для ширшого кола читачів-нелінгвістів, зокрема представників інших гуманітарних дисциплін. Тож цілком обґрунтовано укладач «Голосів з Підляшшя» паралельно до фонетичної транскрипції здійснив транслітерацію наративів засобами сучасної української графіки. Використання спрощеного запису робить діалектні тексти «Голосів з Підляшшя» цілком доступними для кожного читача, зацікавленого їхньою тематикою. Сам Г. Аркушин визначає її так: «Це розповіді про сім'ю, звичаї та обряди, про те, що й досі болить (пор. повідомлення респондентів із південного Підляшшя про виселення), перекази й бувальщини; крім цього, автор шукав відповіді у самих підляшуків, якою мовою вони говорять» [3, с. 16].

Зорієнтуватися в матеріалі допомагає докладний темарій на с. 531–532. Серед етнографічних тем представлено такі: Різдво, Різдвяна вечеря. Колядники. Багата вечеря, Гоготуха. Парубоцькі збитки. Водохреще. Середопістя. Великдень. Провідна неділя. Святкування Юрія. Святкування Трійці. Зеленець. Спас. Грабарка. Вечорниці. Весілля.

Веснянка. Дожинки. Русалки. Давні страви. Давній одяг і взуття. Про жебраків. Про циган. Лікування хвороб... По-якому ви говорите? (Наприклад, на питання «По-якому ви говорите?» отримано 42 відповіді майже в усіх обстежених говірках.)

Доданий до текстів «Словничок діалектних слів та деяких ужитих полонізмів» (472 слова) містить чимало лексем, що відсутні у вже згаданому двотомному словникові Г. Аркушина; цей словничок насамперед буде корисний читачам з інших українських теренів, оскільки дає тлумачення вжитих у текстах вузьколокальних підляських діалектизмів (*бу^лжис^ко* 'старе русло Буга', *двора^лнини* 'волошки', *зака^лони* 'затятий, впертий', *нага^лнути* 'нагадати' тощо).

Тексти подано за розташуванням населених пунктів — з півдня на північ. Дві крайні говірки дослідник не зараховує до українських підляських, їх у збірнику представлено для порівняння: на півдні це говірка с. Воля-Угурська Володавського повіту, на півночі — «білоруська говірка з дзеканням і цеканням» (с. Пасинки, гміна Заблудів, повіт Білосток). У передмові автор наводить характерні риси української та білоруської мов і зазначає, що «уважний читач сам може проаналізувати фонетичні особливості запропонованих текстів і встановити, до якої мови належить кожна говірка» [3, с. 14]. Зрозуміло, що пояснювати очевидні з наукового погляду речі змусила позиція деяких дослідників; про це Г. Аркушин сказав у інтерв'ю: «Цікаво, що мовознавці з Білостока ці самі говірки вважають білоруськими. Зовсім інакше мовознавці, наприклад, з Любліна: Чижевський, Лесів, а також дуже гарний приклад це Михайло Саєвич, який досліджує білоруські говірки. Він дуже скрупульозно вивчив їх і проводить, на нашу думку, цілком правильно межу між українськими і білоруськими говірками. Дехто з білоруських науковців з Польщі, але іншого погляду, навіть зрадником його називали. Але якщо видно, що це говірка українська, якщо видно основні риси української мови, то тут солідний науковець не може видавати інших пояснень і говорити,

що це білоруська мова» [4, с. 15]. Безперечно, підготовлений Г. Аркушином збірник «Голоси з Підляшшя» сприятиме утвердженню суто наукового підходу до визначення мовної належності досліджуваних говірок.

Важливим додатком до книги є компакт-диск зі зразками мовлення носіїв майже всіх представлених у книзі говірок; як зазначає автор, «здебільшого ці розповіді у текстовій частині відсутні; особливо таке звучання було необхідне для записаних пісень» [3, с. 12]. Отже, матеріали видання суттєво поповнюють як корпус українських діалектних текстів, так і український діалектний фонетичний фонд; назва ж — «Голоси з Підляшшя» — набуває не тільки метафоричного, а й реального значення. Диск також містить електронну версію книги, що значно полегшить опрацювання текстових матеріалів науковцями.

У передмові Г. Аркушин поділився з читачами своїм масштабним науковим планом: «“Голоси з Підляшшя” — перший збірник задуманого автором трикнижжя, два наступні, очевидно, матимуть назви “Голоси з Волинського Полісся” і “Голоси з Берестейщини”, таким чином порівняно повно будуть представлені західнополіські говірки» [3, с. 6]. Тексти з Волинського Полісся вийшли друком 2010 року [2], праця автора над текстами українських говірок Берестейщини триває.

Наводимо зразки текстів з книги «Голоси з Підляшшя» (спрощений запис):

[Парубоцькі збитки]

Було, ну то було. То шо ш? Де дивчата є, возьме намаже, наробить попелу, прийде вікна замаже і всьо. Або ще й до хати гарнишка (*горщик*) с попелом кинуть, ше такі були. Вже й воза, казали кулись мої мама, затягали на... на того... на дах затягнуть. А колись, знайте, дахи були соломняни, добре було тяхчи. А перед Новим роком, як я була дівчиною, то теж раз вбрався, е-е, їдбон в солом'яний... їдбон за мулудого, е-е, нового року, другий за старого. Дивчат повна хата була. Поприходили, співали, вуружили, бути ставляля їдбон за другим, чий бут вийде вже нарешти перший,

то тая перша вийде замуш. Так пириставляли якось і так... О вже... Вуружили, хусткі палали в нучовках — чия вилитить, тая дівчина пуйде хутній замуш. Дрова... Та-а-ак! Дрова носили. А до нас наносили, я була дівчиною, наносили дров ду сінь тилько, бо ше й їдна баба прийшла і каже... і каже... на Новий: «Боже! В мене дрова пунусив». Іще мама моя кажуть: «То забирайте». Набрала цілий хвартушок, понесла сюда, там в кунець хата її була, тиї дрова дудому. Уто такоє була забавка. Висьоло. (Село Янівка, гміна Словатичі, повіт Влодава, Люблінське воєводство, запис 28.10.2005, інформатор Петручук Анастасія Данилівна, 1929 р. н.) [3, с. 83].

【«Смоляне яйце»】

Я сам робив те. То пара нидиль ще перед Велікодньом в такому мисці іголкою самим кунчиком дирочку проверчу в яйкови і ростоплюю и-и смулу. Худу, худу (‘ходжу-ходжу’) по лісу, збираю смолу — ни восок. Живиця така. На дерви вона така просто, така круха, о. Я її назбираю, ростоплюю, ростоплю і в тую дирочку помаленьку якось там пускаю її. Але вже того їця не можна дати нікому в руки, бо воно вашке: тоє інну вагу має, тоє інну вагу має. Але воно бардзо муцне (‘дуже міцне’). Ви тим їцьом смоляним то бардзо виграєш, переб’єш всьо. То тоди вже подужене (‘підозри’) возьмут і колегі (‘товариші’) мої, же то якоєсь його їйце ненормальне: тилько б’є й не побилосьо. І вони домагаються, коб (‘щоб’) його дати зобачити, але його не можна дати, бо як тилько вузьме в руку, то познає одразу — ведлуг того (‘через’) теє ружніца в вагі. Іце смоляное, о. (сміється) Було так, бо я сам робив. (Село Войнівка, гміна Дубичі-Церковні, повіт Гайнівка, Підляське воєводство, запис 23.11.2001, інформатор Ярмошук Володимир, 1928 р. н.) [3, с. 221].

【Трійця】

На три дні сьват. Клечальна субота. Клечну суботу теж помінає батюшка всіх померлих. Ідут, бивало, мама до церкви, принесут с Клейніку бабок (‘лепеха, айр’) пахущих такіх. Ідут. Знаєте? То-о ми малиє билі, безу (‘бузок’) на-

ламім і все: гулька (‘гілочка’) безу, гу... — бапка, гулька безу — бапка, оптикаєм кругом хату. Не било оптикати, бо била бляхою крита, то ми хліви-и, клуні. В сенях отакє-о, як то дітї, знаєте, такоє-о било, але колісь усе убіралі, і до хати бабок поприносят пахущих, ну. А тепер вже нема того, тепер, знаєте, всьо занікає. Колісь, то я кажу... А на Клечане весілью’в! Ой! Як у моєї сестри било весіле, то било дванацить пар весілю’в! То вінчав батюшка і вінчав, о. А тепер нема так. (Село Сапово, гміна Чижі, повіт Більськ-Підляський, Підляське воєводство, запис 1.11.2006, інформатор Гаврилук Марія Володимирівна, 1929 р. н.) [3, с. 377].

5

Автори всіх розглянутих видань відзначають інтенсифікацію асиміляційних процесів та впливів державних мов на українське населення, звуження території поширення українських говірок у Польщі, Словаччині та Румунії.

Микола Мушинка описує асиміляційні процеси на прикладі рідного села: «Через п’ятдесят чи сто років у Миролі, Ковбасові, Рунині, Новоселиці та Ублі — люди будуть вже інакше говорити, ніж говорили в 60–70-х роках, коли ця книжка писалася. Я це бачу на прикладі мого рідного села Курів Бардївського округу, де ще років двадцять тому ніхто би не вжив займенник «цо» замість «што». Сьогодні цей займенник вже не здивує навіть старожилів села. Більше того. Багато молодих подружжів у моєму селі зі своїми власними дітьми говорять вже по-словацьки. [...] При останньому переписі населення в 1991 році 80 % русинів-українців записало себе словаками. Отже, на Пряшівщині на наших очах руйнується «руська традиція», яка згідно з усними переказами тут без перерви існувала понад тисячу років, а письмовими документами засвідчена в XII.-XIII. століттях. Перші кроки тотальної асиміляції? Може і так!» [12, с. 292].

Іван Робчук та Микола Павлюк зазначають: «Збирання і публікація матеріалів з українських говірок Румунії нині стало доконечною потребою, оскільки останнім часом

спостерігається інтенсифікація впливів румунської мови на всі покоління і групи мовців, що відбивається на структурі українських говірок» [15, с. 102].

На Східній Люблінщині Стефан Вархол і Фелікс Чижевський знайшли українську мову тільки в старшого покоління мовців-білінгвів, які з певних причин не підлягали виселенню в рамках сумнозвісної операції «Вісла».

Григорій Аркушин, обстеживши українські говірки Південного та Північного Підляшшя, зауважує, що навіть побіжне ознайомлення з попередніми дослідженнями українських говірок на території Польщі показує, «як стрімко на схід пересувається міжмовна границя, як зменшується територія поширення українських говірок» [3, с. 8].

У розглянутих виданнях представлено 1213 сторінок українських діалектних текстів, записаних протягом 1959–2006 років у 105 селах на території Румунії, Словаччини та Польщі. Їх опрацювали провідні лінгвісти як українського, так і неукраїнського походження. Попри різний час записів та дещо відмінні методологічні засади, усі ці матеріали утворюють великий текстовий корпус, який уже є пам'яткою української мови й етнокультури, і з часом його значення тільки зростатиме.

Слід відзначити, що зразки діалектних текстів закордонних українців представлено, щоправда в меншому обсязі, і в інших виданнях. У збірникові діалектних текстів різних мов Білосточчини, виданому у Варшаві 1972 року, подано 39 сторінок текстів з українських говірок (Grabowiec, pow. bielski, Dubiny i Suchowolce, pow. hajnowski, Rogawka, pow. siemiatycki) [28, с. 187–216]; їх уміщено в IV розділі збірника, евфемістично названому «Teksty gwaraowe białoruskie i przejsiowe ku ukraińskim» («Діалектні тексти білоруські та перехідні до українських») *.

* Лише на обкладинці, в анотації видатного польського лінгвіста Владислава Курашкевича (рецензента видання), зазначено, що представлено й українські говірки.

У додатках до монографій наведено зразки українських діалектних текстів з Північного Підляшшя (Б. Сегень [17, с. 176–196] **) та Південного Підляшшя (К. Пастусяк [26, с. 163–169], серед тем — коровай, великодні звичаї, випікання хліба, обжинки, ворожіння на Андрія, одяг молодих).

Н. Глібчук у своєму збірнику наводить 36 сторінок переважно фольклорних діалектних текстів, записаних від жінок 1922 та 1931 р. н., які після виселення в 1946 році внаслідок операції «Вісла» з лемківських сіл Туринське та Сяночок Сяноцького повіту Республіки Польща мешкають у Львівській області [22, с. 168–203].

На жаль, окремих великих збірників діалектних текстів українців Білорусі, Росії та Молдови ще немає; опубліковано лише невеликі підбірки. Так, у збірнику «Говори української мови» 1977 року в записах 1960–1970-х років представлено українські тексти з Брестської області БРСР [8, с. 526–548], Молдавської РСР [8, с. 548–550], Воронежської області, Краснодарського краю, Куїбишевської області, Саратовської області, Красноярського краю та Приморського краю РРФСР [8, с. 550–571].

В академічній білоруській діалектній хрестоматії 1962 року подано діалектні тексти з українських говірок без зазначення їхньої мовної належності. Фонетичні, морфологічні й лексичні особливості текстів з Берестейсько-Пинського Полісся переконують у тому, що їхня мова — українська. Наприклад, текст із села Горськ Березівського району: «*Колісь батько выбыраў сыновы жу'нку. Я колісь любыў вельмы одну ді'ўчыну і обэмчай браты замуж. Одного разу батько кажэ: «Пойі'дэм у дружкі». Ну, я радуюса, шчо возьму свою ді'ўчыну. Пойі'хай з батьком. Йі'дэм по дорозі, ажно мынае батько хату мойі ді'ўчыны. Зайіхалі ў другу хату, а ді'ўчыны тое я і нэ знаў*» (запис 1953 року) [23, с. 286].

** Базиль Сегень називає досліджувану говірку села Тривежа Сем'ятицького повіту Підляського воєводства східнослов'янською.

У додатку до монографії «Гаворкі Заходняга Палесся: Фанетычны нарыс» Ф. Климчук надрукував невеликі тексти з 26 говірок Берестейсько-Пинського Полісся в записах 1950–1982 років [11, с. 116–127], серед яких бувальщини, легенди, фрагменти весільних пісень тощо. Цьому відомому дослідникові західнополіських говірок також належить багато цінних публікацій фольклорних та етнолінгвістичних матеріалів, переважно з його рідного села Симоновичі Дрогичинського району на Берестейщині.

О. Скопненко в додатку до монографії «Берестейсько-пинські говірки: генеза і сучасний стан» подав 18 сторінок текстів із Малоритського, Берестейського, Кам'янецького та Кобринського районів у записах 1996 року, де представлено, зокрема, сюжети про русалок, відьом, колядування, домашнє господарство (інформатори 1911–1934 р. н.) [19, с. 154–172].

Показову з демографічного погляду підбірку діалектних текстів з українських говірок сіл Волошине й Рогалик Міллерівського р-ну Ростовської області в записах 2002 року зробила І. Магрицька. Дослідниця зазначає: «Ми намагалися записати тексти, які не тільки відбивають власне мовний образ сучасних говірок, а й життя діалектоносіїв — їхній побут, історію, особливості культури, світосприйняття: прагнули зафіксувати місцевий ономастикон. Щоб мати змогу окреслити шляхи розвитку говірок у часі, ми записали розповіді представників старшого, середнього й молодшого покоління (різниця між найстаршим і наймолодшим інформатором — 76 років)» [13, с. 13]. Шкода, що із цих діалектних текстів опубліковано лише 7 сторінок [13, с. 13–19].

1. Авдеева М., Давыдова Е. Украинские говоры Воронежской области в АУМ и вне его / М. Авдеева, Е. Давыдова // Діалектологічні студії. 6: Лінгвістичний атлас — від створення до інтерпретації / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. — Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2006. — С. 97–104.

Про поширеність українських говірок на території Росії свідчать російські вчені. Скажімо, Марія Авдеева та Олена Давидова в статті 2006 року пишуть про Воронежську область: «Росошанський, Ольховатський, Подгоренський, Богучарський, Петропавлівський, Кантемирівський райони заселені переважно (але ніде не винятково) носіями українських говірок. В Острогозькому, Павлівському, Бутурлінівському українські говірки сусідують із південноросійськими, а в Лискинському преважують, мабуть, останні. Загалом українські говірки виявляють себе на всій території області — компактно на півдні області і в окремих селах на півночі та північному сході» [1, с. 98]. Авторки наводять зразок запису 2005 року із села Старомелова Петропавлівського району: «— Манько, шо це тебе съодня ввесь день ни видно? Шо ти там робиш? — Та шо, з утра бур'ян на городі рвала, потом ближче к обіду стала картохи копать. — А скіко ж ти викопала? — Та викопала ни багато, я ж одна. Пока выбрала та поскладала в мішки, а носить-то важко, так я їх на городі і бросила...» [1, с. 99–100].

Отже, лишається сподіватися, що різні організаційні та — як не прикро це констатувати — політичні перешкоди для дослідження українських говірок у Білорусі, Росії та Молдові буде подолано і славістика збагатиться виданнями, аналогічними тим, що були розглянуті вище. Мовні й етнографічні свідчення автохтонного українського населення за межами державних кордонів України мають бути збережені та досліджені як невід'ємна складова української етнокультури.

2. Аркушин Г. Голоси з Волинського Полісся (Тексти) / Г. Аркушин. — Луцьк : Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. — 542 с. + 2 DVD.

3. Аркушин Г. Голоси з Підляшшя (Тексти) / Г. Аркушин. — Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. — 536 с. + CD.

4. Аркушин Г. Сказати правду про підляські і берестейські говірки (Інтерв'ю Славомира Сав-

чука з проф. Г. Аркушиним) / Г. Аркушин // Над Бугом і Нарвою. – 2007. – № 1. – С. 15.

5. *Бедношея Ю. И.* Этнолингвистический аспект диалектной текстологии / Ю. И. Бедношея // Актуальные проблемы русской диалектологии: Тезисы докладов Международной конференции 23–25 октября 2006 г. – М. : Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 2006. – С. 9–11.

6. *Бідношия Ю.* Слухаймо Підляшшя (рец.: Аркушин Г. Голоси з Підляшшя (Тексти) / Ю. Бідношия. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 536 с. + CD) // Над Бугом і Нарвою. – 2007. – № 2. – С. 43–44.

7. *Бідношия Ю. І.* Текстологічна база української діалектології / Ю. І. Бідношия // *Бідношия Ю. І., Дика Л. В.* Говірки Бориспільщини: сучасні діалектні тексти та пам'ятки мови. – К. : Інститут української мови НАН України, 2008. – С. 24–32.

8. *Говори української мови: Збірник текстів* / уклад. С. Ф. Довгопол, А. М. Залеський, Н. П. Прилипка. – К., 1977. – 592 с.

9. *Дзендзелівський Й. О.* Українська мова в Польщі / Й. О. Дзендзелівський // Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К., 2004. – С. 730.

10. *Дзендзелівський Й. О.* Українська мова в Словаччині / Й. О. Дзендзелівський // Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К., 2004. – С. 732.

11. *Клімчук Ф. Д.* Гаворкі Заходняга Палесся: Фанетычны нарыс. – Мінск, 1983. – 128 с.

12. *Лешка О., Шишкова Р., Мушинка М.* Розповіді з Підкарпаття. Українські говірки східної Словаччини / О. Лешка, Р. Шишкова, М. Мушинка. – Нью-Йорк ; Прага ; К., 1998. – XXI+321 с.

13. *Магрицька І.* Спостереження над живим мовленням українців Росії (говірки сіл Волошине і Роголик Міллерівського р-ну Ростовської обл.) / І. Магрицька // Діалектологічні студії. 5 : Фонетика, морфологія, словотвір / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2005. – С. 11–28.

14. *Москаленко Л. А.* Українці й українська мова на Кубані / Л. А. Москаленко // Дивослово. – 2008. – № 2. – С. 47–53.

15. *Павлюк М., Робчук І.* Українські говори Румунії. Діалектні тексти / М. Павлюк, І. Робчук. – Едмонтон ; Л. ; Нью-Йорк ; Торонто, 2003. – XVI+ 84 с.

16. *Прилипка Н. П.* Українська мова в Молдові / Н. П. Прилипка // Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К., 2004. – С. 729.

17. *Сегень Б.* Прыназоўнік у сыстэме адной усходнеславянскай гаворкі Беласточчыны / Б. Сегень. – Беласток, 2001. – 200 с.

18. *Семчинський С. В.* Українська мова в Румунії / С. В. Семчинський // Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К., 2004. – С. 730–731.

19. *Скопненко О. І.* Берестейсько-пинські говірки: генеза і сучасний стан / О. І. Скопненко. – К., 2001. – 176 с.

20. *Скопненко О. І.* Українська мова в Білорусі // Українська мова: Енциклопедія // О. І. Скопненко. – 2-ге вид., випр. і доп. – К., 2004. – С. 720.

21. *Толстой Н. И.* Полесский этнолингвистический атлас / Н. И. Толстой // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: XV Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей і повідомлень. – Житомир, 1983. – С. 27–28.

22. *Українські говірки південно-західного наріччя. Тексти* / упоряд. та автор передмови Н. М. Глібчук. – Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 238 с.

23. *Хрэстаматыя па беларускай дыялекталогіі.* – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1962.

24. *Чучка П. П.* Українська мова в Угорщині / П. П. Чучка // Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К., 2004. – С. 734–735.

25. *Maryniakowa I., Grek-Pabiszowa I., Zielińska A.* Polskie teksty gwarowe z obszaru dawnych Kresów północno-wschodnich / I. Maryniakowa, I. Grek-Pabiszowa, A. Zielińska. – Warszawa : Instytut Slawistyki PAN, 1996.

26. *Pastusiak K.* Fleksja gwar ukraińskich okolic Włodawy / K. Pastusiak. – Lublin, 2004. – 177 s.

27. *Šišková R., Mušinka M., Mušinka A.* Ukrainská nářečí Slovenska. Výzkum a zvukové zápisy z let 1957–1967 / R. Šišková, M. Mušinka, A. Mušinka. – Praha, 2005. – 180 s. + CD.

28. *Teksty gwarowe z Białostoczczyzny z komentarzem językowym / praca zbiorowa pod red. A. Obrebskiej-Jabłońskiej.* – Warszawa, 1972. – 225 s.

29. *Warchoń S., Czyżewski F.* Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny / S. Warchoń, F. Czyżewski. – Lublin, 1998. – LXX + 496 s.